

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ФЕРМЕРСТВА В КРАЇНАХ З РИНКОВОЮ ЕКОНОМІКОЮ

П.К.Канінський, кандидат економічних наук, с.н.с.

Національний науковий центр "Інститут аграрної економіки"

У статті висвітлено основні напрямки розвитку виробництва і обслуговування фермерських господарств США, Канади, країн Європейського Союзу. Підкреслюється, що спостерігається тенденція до збільшення розмірів підприємств і рівня товарної їх спеціалізації.

В статье освещены основные направления развития производства и обслуживания фермерских хозяйств США, Канады, стран Европейского Союза. Подчеркивается, что наблюдается тенденция к увеличению размеров предприятий и уровня товарной их специализации.

Вивчення даної проблеми показало, що для більшості країн з розвиненою ринковою економікою характерний високий рівень спеціалізації і концентрації сільськогосподарського виробництва та послідовне переведення галузі на індустріальну основу.

Саме під впливом цих факторів формувалися розміри і кількість фермерських господарств у США. Останніми роками традиційні американські ферми середнього розміру все більше втрачають домінуюче значення, і їм на зміну приходять великі фермерські господарства. Так, у 1935 році існувало 6,8 млн. ферм, у 1950 — 5,6 млн., а в 2002 році їх кількість скоротилася до 2,1 млн. (за даними Євростату). Загальна площа їхнього землекористування становить 42 млн. га. У середньому на одну ферму припадає майже 180 га ріллі та близько 80 корів. При цьому є багато фермерів, які утримують по 500 і більше корів. Основними виробниками товарної продукції сільського господарства є великі ферми, кооперативні об'єднання і корпорації, середній розмір яких становить 1000 акрів (400 га) землі. 28% таких ферм виробляють 90% товарної продукції сільського господарства країни.

Найбільший валовий грошовий дохід мали 39 тис. фермерських господарств (1,8% загальної їх кількості) з обсягом реалізації

продукції понад 500 тис. доларів. Саме на них припадає найбільша частка чистого доходу — понад 22 млрд. доларів (40%). При цьому слід зауважити, що і валовий, і чистий дохід збільшуються на відповідні урядові платежі фермерам. Діяльність господарств з обсягом реалізації до 10 тис. доларів виявилася збитковою, а таких ферм у країні — 59%, хоча на їх долю припадає лише 2,2% реалізованої продукції [1]. Тільки дотації держави дають змогу цим фермерам вести господарство і не банкрутувати. Якщо ферма продає продукції на суму понад 10 тис. доларів, то вона вже рентабельна.

Нині у США нараховується близько 1,5 млн., або 70% від загальної кількості, сімейних (індивідуальних) ферм, власники яких разом зі своїми сім'ями здійснюють повсякденне керівництво виробничою та економічною діяльністю ферми, виконують основний обсяг сільськогосподарських робіт. У цих господарствах зосереджено 60% сільгоспугідь країни, а їх питома вага у реалізації сільськогосподарської продукції становить майже половину.

У цій країні розвиваються також партнерські (сумісні) і корпоративні ферми. Перші з них — це об'єднання кількох сімей, які знаходяться у родинних відносинах. Керівництво фермою вони здійснюють спільно, а відповідальність за результати діяльності несуть пропорційно до розмірів об'єданого капіталу. Ферми нагадують собою господарські товариства з повною відповідальністю, але на відміну від них базуються не на найманій праці, а на праці членів сімей, що організовували дану ферму. Корпоративні ферми — це господарські товариства, здебільшого акціонерні та з обмеженою відповідальністю, серед яких бувають і сімейні корпорації. Характерною їх особливістю є те, що управління ними здійснюється найманим персоналом. Вони є найбільшими як за розмірами землекористування, так і за обсягом виробництва валової продукції сільського господарства. Тут функціонує незначна частина (до 10%) так званих спільних ферм, які шляхом об'єднання власності кількох осіб ведуть підприємницьку діяльність. Їх питома вага у виробництві і реалізації продукції не перевищує 8-12%.

Останніми роками активно відбувається процес концентрації капіталу й виробництва в аграрному секторі цієї країни. Розвиваються великі сільськогосподарські корпорації і так звані аграрні цехи торгово-промислових компаній. Разом з тим, скорочуються земельні наділи у приватній власності, майже 40% усіх земельних площ уже перебувають у державній власності. Щорічно перестають існувати близько 40 тис. дрібних фермерських господарств. Американські економісти передбачають, що в найближчі роки кількість фермерських господарств скоротиться до 1,2 млн., а 50 тис. великих ферм вироблятимуть три чверті всієї сільськогосподарської продукції.

Канада, маючи 30 млн. чоловік населення, виробляє понад 50 млн. тонн зерна, близько 3 млн тонн м'яса. Тут налічується 77 млн. га сільськогосподарських угідь, у тому числі 46 млн. га ріллі і багаторічних насаджень. У сільському господарстві зайнято близько 500 тис. чоловік. Найвищу питому вагу мають фермерські господарства розміром від 120 до 160 га сільгоспугідь. Провідна галузь сільського господарства країни — рослинництво, яке не лише забезпечує її населення продуктами харчування та промисловість сировиною, а й експортує значну кількість продукції. Досягнення країни в сільському господарстві — це результат вдалої концентрації виробництва, а також застосування інтенсивних технологій, які ґрунтуються на досягненнях науки і передового досвіду фермерських господарств. Характерною особливістю є те, що майже 80% фермерських господарств об'єднані в кооперативи, які займаються матеріально-технічним забезпеченням фермерів, переробкою й реалізацією виробленої продукції. Шляхом переговорів між урядовими структурами і кооперативами вирішуються такі важливі для фермерства питання, як рівень цін на сільськогосподарську продукцію, розміри бюджетного фінансування сільського господарства, надання дотацій фермерам тощо.

Для фермерів Канади встановлено пільгове кредитування, суть якого полягає в тому, що фермери з доходами від 100 до 250 тис. канадських доларів за рік платять податок у розмірі 1% від одержаної суми доходу. Певну роль у забезпеченні стабільності

фермерських господарств відіграє і діючий тут закон “Про фермерську заборгованість”. Він передбачає створення в кожній провінції спеціальних рад для регулювання розрахунків між економічно слабкими фермерськими господарствами та їх кредиторами.

У країні забезпечується захист інтересів фермерів, що виробляють м'ясо, від іноземних конкурентів. Ввезення його в країну обмежено квотами. На імпорт цього продукту встановлено відповідний податок, який при підвищенні квот зростає на 25%. Тут діє інспекція, що здійснює контроль за якістю м'яса, яке виробляється фермерами. Перевіряється наявне в країні стадо великої рогатої худоби та худоба, що імпортується. Контролю підлягають також санітарно-гігієнічний стан забійних пунктів, м'ясокомбінатів, придатність м'яса для споживання тощо.

У країнах Європейського союзу (ЄС) основу сільськогосподарського виробництва становлять фермерські господарства, розміри яких дещо менші, ніж у США і Канаді. За даними Євростату, у 2002 р. в середньому на одне фермерське господарство припадало земельних угідь у Данії — 40, Франції — 42, Німеччині — 36, Голландії — 15, Італії — 6, Бельгії — 14 і Греції — 4 га. Середній розмір фермерського господарства країн ЄС становив 20 га. У цих країнах простежується тенденція до скорочення чисельності фермерських господарств, кількість яких щорічно зменшується на 3-6%. Характерною особливістю розвитку фермерства в цих країнах є орієнтація виключно на виробництво продовольства. Сировина непродовольчого призначення в них майже не виробляється, 4/5 всієї продукції спрямовується на продовольчі цілі.

Серед країн Євросоюзу перше місце з виробництва сільськогосподарської продукції в розрахунку на душу населення, згідно з даними Євростату, належить Данії. Сільське господарство цієї країни є одним з ключових секторів економіки, здатним задовольнити потребу 16 млн. чоловік у продуктах тваринного походження. Данський експорт м'ясних продуктів у 7 разів і молочних у 3,5 рази перевищує цей показник в середньому по країнах ЄС. Ця країна, за даними Євростату, експортує більше двох третин сільсь-

когосподарської продукції, яку виробляє. Основою сільськогосподарського виробництва є сімейна ферма. Загальна кількість великих ферм у 2000 р. становила 57,8 тис. проти 63 тис. у 1998 р. за середнього розміру фермського господарства 40 га. При цьому 17,8 тис. великих ферм виробляють 80 відсотків загального обсягу свинини, молока і продукції рослинництва в країні. Більшість фермерських господарств займаються виробництвом як продукції рослинництва, так і тваринництва. Разом з тим, у 2000 році 6 тис. великих ферм спеціалізувалося на виробництві свинини, 8,5 тис. — молока та 3,3 тис. — продукції рослинництва.

В Данії відбувається процес концентрації виробництва і укрупнення ферм. Якщо у 1964 р. нараховувалось 110 тис. господарств, то уже у 2000р. їх кількість скоротилася до 23 тис. одиниць. Число ферм молочного напрямку спеціалізації, починаючи з 1970р., зменшувалось упродовж кожних 10 років наполовину і у 2000р. становило 10 тис. одиниць. За цей же період кількість корів у одному господарстві збільшилась в середньому з 12 до 65 голів. Завдяки високій культурі ведення землеробства і тваринництва, механізації й автоматизації виробничих процесів, розгалуженій мережі висококваліфікованих консультантів датські ферми збирають високі урожаї усіх сільськогосподарських культур. Так, урожайність зернових у 2000 р. становила 62 ц/га, у тому числі озимої пшениці — 52, жита — 54, картоплі — 358 і цукрових буряків — 485 ц/га.

У Великобританії, за даними Євростату, у 2000 р. середній розмір ферми становив 68 га сільськогосподарських угідь. Причому із загального числа фермерських господарств у країні — понад 270 тис. одиниць — 100 тис., або майже 40%, мають земельні ділянки, що не перевищують 100 га сільгоспугідь з кількістю працюючих 1-5 чоловік. На відміну від США, британські фермери ведуть багатопланове господарство, поєднуючи кілька видів бізнесу. Це зумовлено необхідністю досягнення фінансової стабільності, рівномірного обігу капіталу і зменшення ризику від можливих невдач із моновиробництвом. Річний дохід британського фермера становить від 25 до 15 тис. доларів США. Фермерство

країни характеризується високою культурою землеробства і тваринництва, комплексною механізацією виробничих процесів. Тут збирають по 70-100 ц/га зернових та 400-500 ц/га картоплі. В середньому на одну ферму припадає 60 корів з надоем молока 4500-5000 кг за рік.

Британський фермер не лише господар, а й менеджер власного бізнесу. Разом із тим, він не обходиться без послуг великої кількості сервісних, маркетингових і консультаційних компаній. Серед багатьох послуг необхідно виділити зовнішній менеджмент, який здійснює керуюча компанія через своїх менеджерів. Саме цей спосіб керівництва набув значного поширення, незважаючи на те, що фермер за надані послуги має платити до 30% одержаного прибутку, оскільки керуюча компанія сприяє фермеру у досягненні вищих і стійкіших результатів, ніж він міг би одержувати самостійно.

Особливістю внутрішньої організації і управління великими багатогалузевими фермами є досить суворі спеціалізація менеджменту. Як правило, існують менеджери з кожної культури, яку вирощує фермер, та з окремих груп тварин, які він утримує.

Матеріально-технічне забезпечення фермерів, переробку і реалізацію виробленої ними продукції, сервісну та консультаційну допомогу їм здійснюють різні організації фермерів, зокрема кооперативи, побудовані за принципом вузької спеціалізації: маркетингові, закупівельно-збутові, постачальницькі та машинні гуртки. Основними напрямками діяльності маркетингових кооперативів є: реалізація продукції, реклама, виставкова діяльність, проблеми ціноутворення, аналіз ринку і його тенденцій тощо. Штат цих фермерських утворень становить 3-10 чоловік (директор, бухгалтер, менеджери). Обороти маркетингових груп сягає десятки мільйонів фунтів стерлінгів. Машинні гуртки – одна із найпростіших за формою, але найефективніша структура кооперації фермерів, яка дає змогу фермерським господарствам ефективніше використовувати капітал, матеріальні та трудові ресурси. Вони являють собою централізовану інформаційно-диспетчерську службу, в штаті якої працюють 1-2 постійні співробітники. Основне поле їх діяльності –

відпрацювання схем взаємних платежів, оптова реалізація продукції, закупівля техніки, реклама, аналіз кон'юнктури ринку тощо.

Для більшості фермерських господарств країн ЄС характерний високий рівень спеціалізації виробництва. Тут основними виробниками товарної продукції тваринництва є спеціалізовані ферми індустріального типу: ферми-фабрики, агрокомплекси, сімейні ферми з одним-двома постійними працівниками, де висока продуктивність праці.

В організаційній структурі фермерських господарств цих країн спостерігається тенденція до концентрації виробництва, що супроводжується вдосконаленням матеріально-технічної бази фермерства. Практично на всіх фермах впроваджена комплексна механізація і автоматизація виробничих процесів, застосовується мікропроцесорна та комп'ютерна техніка. Один працівник обробляє 100-150 га землі, обслуговує 80-100 корів, відгодовує 3-5 тис. свиней.

У країнах Євросоюзу 95% фермерських господарств не мають постійних найманих працівників. Всі роботи на фермах виконують в основному самі фермери та члени їх сімей. Сторонні працівники залучаються лише для виконання сезонних робіт на порівняно менш тривалі періоди. Владні структури цих країн у своїй аграрній політиці поряд із стимулюванням концентрації виробництва і вдосконаленням його структури сприяють розвиткові сімейних ферм. Невеликі ферми гальмують запровадження механізації і автоматизації виробництва. Так, у Словенії ферми розміром до 25 га себе не виправдали, і внаслідок концентрації виробництва нині тут у 13% фермерських господарств землекористування становить до 50 га, у 27 — 51-100, у 17 — 500-1000 і у 15% — понад 1000 га.

Важливими чинниками стабілізації великого високоефективного виробництва є надання субсидій і кредитів, а також заходи, що сприяють підвищенню продуктивності праці й модернізації виробництва. В Японії, наприклад, 70% доходів фермерів становлять дотації держави, в країнах ЄС — понад 50, в Канаді — 40 і в США — 25%. У Швеції, Норвегії, Фінляндії та деяких інших країнах шляхом переговорів між урядом і фермерами здійснюється регулювання цін на сільськогосподарську продукцію, розміри і напрями бюджетного фінансування фермерів, рівень дотацій тощо.

У багатьох країнах фермерські господарства мають пільгове оподаткування. У Швеції, наприклад, послідовно дотримуються принципу одноразового оподаткування фермерських доходів.

В окремих країнах ЄС створена чітка система кредитування фермерів, завдяки якій здійснюється регулювання сільськогосподарського виробництва. У випадках посухи, повені та інших стихійних явищ збитки відшкодовуються із коштів страхових кредитних сільськогосподарських фондів. З метою надання допомоги фермерським господарствам у випадку фінансових труднощів у країнах ЄС функціонують спеціальні фонди: Європейський фонд для соціального розвитку, Європейський соціальний фонд, Європейський фонд вирівнювання і гарантій.

Країни Євросоюзу багато уваги надають охороні навколишнього середовища. Фермери Великобританії, Данії, Бельгії, Швеції та деяких інших країн укладають з адміністраціями довгострокові угоди, згідно з якими вони беруть зобов'язання дотримуватись технологічної дисципліни із забезпечення охорони природи, а держава компенсуватиме їхні витрати.

У деяких країнах Європейського союзу функціонують спеціалізовані служби для консультування фермерів з різних питань господарської діяльності. В Голландії, наприклад, така служба нараховує тепер 600 співробітників, об'єднаних у чотири підрозділи, які поділяються на групи по 10-15 спеціалістів. Кожна група, у свою чергу, закріплена за окремими адміністративними районами, де здійснює консультаційні послуги. В Іспанії упровадженням у виробництво досягнень науки і передового досвіду та консультуванням фермерів займається Служба сільськогосподарської пропаганди.

Як показав аналіз, основними виробниками товарної продукції в розвинених країнах є:

- ферми-фабрики — великі сільськогосподарські підприємства з промисловою технологією виробництва продукції й чітко вираженою галузевою спеціалізацією (скотарство, свинарство, птахівництво), а також спеціалізовані на виконанні окремих ланок, стадій або фаз технологічного циклу (дорощування чи відгодівля худоби й птиці, відгодівля і забій тварин тощо);

- агрокомплекси — великі сільськогосподарські підприємства індустріального типу, які мають монокультуру чи певну диверсифікацію виробництва залежно від розмірів підприємства. Спеціалізуючись на виробництві окремих видів продукції (молоко, свинина, яловичина, бройлери, яйця), вони мають закінчений цикл виробництва;
- сімейні ферми з одним або двома постійними працівниками, які в умовах високої механізації виробничих процесів забезпечують такий рівень виробництва, який дає змогу віднести їх до підприємств індустріального типу.

Таким чином, для розвитку сільськогосподарського виробництва країн з розвинутою ринковою економікою характерні такі тенденції:

- основу аграрного сектора цих країн становлять фермерські господарства, які розвиваються під впливом інноваційних процесів;
- максимальне використання природно-економічних, біологічних та інших факторів для поглиблення спеціалізації виробництва;
- збільшення розмірів сільськогосподарських підприємств з метою забезпечення економії витрат та максимального прибутку на основі концентрації виробництва і скорочення чисельності суб'єктів господарювання;
- підвищення рівня товарної спеціалізації за рахунок розвитку монокультури в рослинництві і спеціалізованих комплексів у тваринництві;
- постійна інтенсифікація виробництва на основі збільшення обсягів капітальних вкладень з розрахунку на одне господарство та на одного працюючого і зростання продуктивності праці;
- кооперація та інтеграція сільськогосподарських підприємств в рамках аграрно-промислового і продовольчого комплексів;
- наявність розвинутої інфраструктури автомобільних доріг, рефрижераторного автотранспорту, системи матеріально-технічного і виробничого обслуговування фермерів;
- забезпеченість робочою силою в необхідній кількості і відпо-

відної кваліфікації.

Головний же висновок, який можна зробити вивчаючи досвід розвитку фермерства в цивілізованих країнах світу, полягає в тому, що сільськогосподарський товаровиробник в них відчуває постійну допомогу суспільства у вирішенні проблем села через систему державної підтримки і спеціально створених фондів. Цінність досвіду цих країн у тому, що вирішення цих проблем носить системний, цілеспрямований характер. Тут на загальнодержавному рівні досить висока престижність праці селянина.

ЛИТЕРАТУРА

1. Спеціалізація в сільському господарстві США. Аналітична довідка.- К.:УНДІНТІ, 1999.-16 с.